

nélkül is. Ma már közkeletű kívánság, hogy minden változást annak gyakorlati haszna és következményei alapján kell megítélni, hogy a tudományos és technikai haladás következményeit óvatosan és árnyaltan kell értékelni. Hogy a múltnak és a történelemnek különleges szerepe van a képzésben, a társadalmi tudat formálásában. Hogy a környezetet illetően az előzmények hangsúlyos figyelembevétele szükséges a változások függvényében. Végül a családnak kiemelt jelentősége van, azon belül is a gyermekek jóléte különleges szempont, amely a társadalompolitika központi problémáját jelenti.

A most elmondottakat normák összefoglalásának lehet tekinteni, s természetesen jogos az elsőként felvetődő kérdés, mi valósul meg mindebből a gyakorlatban. A normák és a gyakorlat világát lényegében megérteni lehet egymás fényében, a tisztázásnak talán ez az egyik fő szempontja. Az ilyen értelemben tisztázandó kérdések köréből integráció és polgártársadalom vonatkozásában azonban még egy mozzanatra szükséges, legalább jelzőként kitérni.

A nemzet mint norma az integráció közegében különleges értelmet kap, s nem véletlen, hogy a legtöbb vita a nemzetállamiság értelmezése körül szokott kipattanni. Az eddigi okfejtésből azonban meggyőződésem szerint megrajzolható annak a nemzetnek is a körvonala, amely nem az ellentmondások, hanem azok feloldásának a színtere. Ma a nemzetet a polgári társadalom és az állam kapcsolatának megvalósulásaként lehet felfogni. Ennek a kapcsolatnak a meghatározó eleme az a plurális demokrácia, amelynek megfelelő működése minden európai integrációs követelmény alapja. Mint-hogy ma is azt tapasztaljuk, hogy ebben a vonatkozásban különféle, egymástól határozottan eltérő kapcsolatok lehetségesek állam és polgártársadalom között, ki kell azt is mondani, hogy az integráció ebben a vonatkozásban is közeg, amelyben többféle nemzet jöhet létre. Saját nemzeti karakterünk feladásáról egy általános európai nemzeteszmény oltárán tehát szó sem lehet, hiszen eleve többféle, egymástól alapvetően különböző formáció lehetséges. Ezek jellemzése azonban túlnó a jelen eszmefuttatás keretein.

Sárkány Mihály

Az Európai Unió és a nemzeti identitás megőrzésének esélyei

Az Európai Unió felé közeledve kétségkívül a megfontolandó ügyek közé tartozik a nemzeti illeszkedés kérdése, amit aggodalmasabb hangok a nemzeti identitás veszélyeként fogalmazznak meg. Ennek a kérdéskörnek a tárgyalása nem könnyű, már csak azért sem, mert a nemzet, a nemzeti iden-

titás és a hozzá fűződő képzetek sora, így a nacionalizmus fogalmilag nem igazán tisztázottak, nem értelmezhetők világosan, jöllehet mozgósító erejükre bizonyíték az elmúlt két évszázad világtörténelme.

Az a tény, hogy a nemzetnek – számos meghatározása ellenére, vagy tán éppen azért – nincs nemzetközileg egységesen elfogadott definíciója a társadalomtudományokban, olyan kiindulópont, amelyet többek hangoztatnak, amikor saját elképzelésüket próbálják megfogalmazni a szociokulturális integrációnak erről a szintjéről, illetve annak létrejöttéről.¹ Az egyetértés hiánya aligha a gondolati restség következménye, sokkal inkább azt fejezi ki, hogy a nemzet, *natio* fogalmát különböző struktúrájú, történeti helyzetű társadalmakban alkalmazták, s ezért eltérő politikai ambíciók társultak hozzá. Az eltérő változatokat el szokták látni különböző jelzőkkel: különböző szerzők szembeállítják a „francia” és a „német”, a nyugati és a keleti nemzetfelfogást, a terület-elv és a leszármazás elve szerint szerveződő nemzetet, a nemzet kialakulásának spontán és teremtő szándékkal kikövezett útját, hogy csak néhány eshetőséget említsek.² A jelzők egyaránt utalnak tényleges történeti folyamatokra és különbségekre, de arra a módra is, ahogyan azt láttatni szeretnék valamely változat képviselői. A nemzetről való gondolkodásra éppúgy áll Renan észrevétele, mint a nemzet történeti tudatának kiforrására, hogy tudniillik a felejtés az egyik alapvető tényezője.³

Abban általában egyetérteni látszanak különböző teoretikusok, hogy a nemzet épp annyira ideológia, mint realitás, s ezért igen gyümölcsözőnek látszik az a kiindulás, amelyet Louis Dumont képvisel, aki a nemzetben, annak 19. századi, tehát teljesen kiforrott változatában „olyan modern szociopolitikai csoportosulást” lát, „amely az individuum ideológiájának felel meg. Ezen az alapon a nemzet két dolognak az egysége, egyfelől individuumok csoportja, másfelől az egyén kollektív sikkja, szemben más nemzetegyeniségekkel”. Ebből következik, hogy általában az emberről és az egyénről vallott felfogás dönti el azt a módot, ahogyan a nemzetről vélekedünk. Dumont szerint a francia forradalom – emlékezzünk: a szabadság, egyenlőség, testvériség individualizáló eszményével, és az állam fogalmának nemzethez társításával, amely önmaga ura lett a polgári demokrácia intézményeit kiépítve –, tehát a francia forradalom s nyomán a 20. századi francia liberalizmus a nemzet olyan értelmezésére vezetett, hogy az csupán az egyén emancipációjának kerete, „ami az összes politikai probléma alfája és omegája”. Ez az oka annak, hogy a két világháború közötti Franciaországban „a globális ideológia terén gyenge lábakon állt a nemzet mint kollektív egyén elképzelése, különösen a franciától eltérő nemzetek elismerése”.⁴ Ezzel a felfogással szembeállítható az ember eredendően társadalmi lényként való szemlélete, ami egyben alárendelést is jelent, alárendelést a társadalmi alakzatnak, s ezzel az egyén kollektív sikkjának felerősítését. Ezt a gondolatot fejezi ki Herder a népek individualitását ismerve el. Mindkét gondolkodásmód lehetőséget nyújt *mi* és *ők* elválasztására, magunk és mások egyenértékűségének elismerésére vagy önmagunk magasztalására és mások meg-

¹ Anderson 1893: 3.

² Szűcs 1984: 23–30. Smith 1994: 717–718. Más lehetőségekre: Smith 1995: 10–11.

³ Renan 1995: 174.

⁴ Dumont 1998: 112–113.

vetésére, de más-más módon: egyik a saját kultúra univerzális mércévé avatása, másik a különbségek összevetése révén. Hozzátehetjük: egyik sem nélkülözi a politikai felhangot, az állami keret megteremtésének és elnyerésének hangsúlyosságát, s a nemzet jegyeiként ugyanolyan jellegű sajátosságok bemutatását, amelyek az etnikumokat jellemzik (közös nyelv, a kultúra és az értékrendszer bizonyos közösége, az egység tudata, a másoktól való különbözőség kifejezése), továbbá mindkét nézet jelen van az európai társadalmak többségében, de az idők folyamán hol az egyik, hol a másik vált uralkodóvá egyik vagy másik társadalomban, s társította a nemzetet erőteljesebben az államhoz, mint egy intézményhez vagy a néphez, az etnikumhoz, mint nyelvi-kulturális bázishoz, amelyből, mint megelőző formából táplálkozott, ahogyan Anthony Smith hangsúlyozta.⁵

Ennek az ingadozásnak különös tükrözését találjuk meg a múlt században egyetlen család tagjai között Magyarországon: Hunfalvy Pál a nemzetet mint etnikumot határozta meg, mely „nyelve, hite és társadalmi szerkezete által” lesz,⁶ s népen az országlakosok összességét értette, Hunfalvy János szerint pedig „A nemzet...történelmileg összeolvadt s állami eggyediséggé lett népsokaság”, amelyet alkothat egy vagy több nép, s közülük egyik az államot megalapító és azt fenntartó „állami nemzet”.⁷

Állam és nép – olyan vonatkozási síkok tehát ezek, amelyek egyaránt figyelembe veendőek, ha a nemzeti identitás megőrzésének esélyeit latolgatjuk.

E bevezető gondolatok után úgy vélem, hogy háromféleképpen kell mérlegre tennünk az eshetőségeket, ha választ akarunk adni arra kérdésre, hogy milyen esélyei vannak a nemzeti identitás megőrzésének az Európai Unióban. Meg kell vizsgálnunk azt, hogy

1. Vannak-e rendelkezések a nemzetről az Európai Unió határozataiban, illetve vannak-e olyan rendelkezések és ajánlások, amelyek az állam-nemzet-etnikai csoportok viszonylatában iránymutatóként foghatók fel.

2. Mit árul el a 20. század második felében Nyugat-Európa története a nemzeti-etnikai jellegű tagolódásról, konfliktusokról és a Európai Unió eziránti érdeklődéséről.

3. Érdeemes logikailag elemezni, hogy az Európai Unió helyzete, mind belső felépítését, mind a külvilághoz való viszonyát tekintve, mennyiben segíti elő a nemzeti különbségek fenntartását vagy azok szerepének csökkentését.

A három témakör bármelyikének részletes kidolgozása messze meghaladná ennek a tanulmánynak a kereteit, ezért engedtessek meg nekem, hogy röviden utaljak a tények azon csoportjaira, amelyekre figyelemmel kell

⁵ Smith 1986. Természetesen „...ez az elméleti dilemma egyidős magával a történettudománnyal” (Szűcs 1984: 196), s az álláspontok részletező elemzésére nyilván nem egy rövid előadás a megfelelő keret. Arra a tényre azonban érdemes felhívni a figyelmet, hogy az előbbieken vázolt két felfogás mellett létezik a nemzetnek egy harmadik lehetséges elképzelése, amely – megítélésem szerint – mindkét másikkal ellentétben áll. Ez a svájci „nemzet” képzet, amely alulról építkezve, a kisközösségi szinttől az állami szintig terjedő strukturális szinteken egyaránt érvényes értékelvek egységén nyugszik, miközben elfogadja a nyelvi-etnikai különbségek fenntartását a közérthetőség igényének törvényes rendezése (a nem saját svájci nyelvek kötelező tanulása) mellett (Weinberg 1975).

⁶ Hunfalvy P. 1876: 48.

⁷ Hunfalvy J. 1882: 1, 8.

lennünk, illetve néhány példával illusztráljam a gondolkodás irányát az általam belátott tudományok területéről.

Röviden kívánok foglalkozni az első ponttal, nem lévén jogász. Az Európai Unió államok közötti egyezmények révén született meg, s a Közös Piac létrehozásának egyik fontos feltétele volt a francia és a német nemzet közötti történelmi jelentőségű megbékélés. Az Egyesült Nemzetek Szervezetét is államok hozták létre, miként az első világháború után a magyarul Népszövetségként emlegetett, hivatalosan azonban elnevezésében a nemzetre utaló (Société des Nations, League of Nations) szervezetet is. Nemzet és állam erősen összekapcsolódott az angol és francia szóhasználatban, amit határozottan tükröznek a nemzetközi dokumentumok.

Az Európai Unió nem nemzetek fölötti szervezet, jóllehet vannak ilyen vonásai. Felépítése és irányítási rendszere szerint az államfők, illetve kormányfők hozzák meg a legfontosabb döntéseket, azaz az Európai Unió léte nem szüntette meg a nemzeti–állami politikai struktúrát. Ugyanakkor tagadhatatlan, hogy az Európai Unió központi testületei, szervei magukhoz vontak és egyre inkább magukhoz vonnak korábban állami jogköröket, szabályoznak és előírnak, s ezáltal befolyásolják minden tagállam polgárainak életét, azaz a nemzeteket keretező állam kétségkívül veszít valamelyest jelentőségéből. Az Európai Unióban ugyanakkor erőteljes a konszenzusra törekvés, az érdekek egyeztetése a tagállamok között, ami egyfelől alkalmat ad nemzeti érdekek védelmére, másfelől egy a nemzetek és népek közötti viszonyt meghatározó értékrend kimunkálására, elmélyítésére, ami az ellenségeskedés és a gyűlölet kiküszöbölését célozza a nemzetek közötti viszonylatban. Nincs azonban tudomásom arról, hogy kifejezetten a nemzetekre vonatkozó jogszabályok születtek volna, vagy hogy egységesen szabályozták volna annak lehetőségét, hogy az egyes államokon belül akár különálló nemzetnek is tekinthető népek, például az skótok vagy a katalánok politikai struktúráinak kialakításába beleszólt volna az Unió.

Más a helyzet az egyes államokon belül található etnikus csoportokkal, kisebbségekkel, nemzetiségekkel, nemzeti kisebbségekkel – változatos a terminológia, amelyben a magyar történészek, főként Joó Rudolf, igyekeztek rendet vágni.⁸ Az effajta csoportokra vonatkozóan születtek állásfoglalások, amelyek az etnikai–kulturális különállás védelmében fogantak, de az egyes személyek jogainak védelme formájában, nem a kollektívák védelme formájában – mintegy a hagyományosan individualista angol–francia szemléletmódot érvényesítve egyfelől, másfelől a jog révén gátolva, hogy az állam egységét veszélyeztető politikai alakulatok jöjjenek létre az egyes országokon belül.⁹

Ami a második kérdéskört illeti, szembeszökő tény, hogy Nyugat-Európa a 20. század második felében mentes maradt a nemzetek közötti konfliktusoktól, nem változtak az államhatárok (kivéve Németország egyesítését). A nemzetek közötti nyílt versengés és küzdelem a sportversenyek, dalfesztiválok és egyéb kulturális rendezvények színtereire korlátozódott.

Regisztrálható volt azonban konfliktusok sora kisebbségek, nemzeti kisebbségek önállósodási vagy az anyanemzethez tartozási vágya következtében, és ezek fegyveres összetűzések formáját is öltötték, mint a jól ismert baszk és észak-írországi esetekben – s az Európai Unió láthatólag nem talált ellenszert ezekre az egységbontó jelenségekre, illetve az érintett tagállamokra hagyta a megoldást.

Egyidejűleg jelentősen megváltozott a térség etnikai tagoltsága. A szabad munkaerő-vándorlás révén enklávék alakultak ki a vendégmunkásokat fogadó országokban (olaszok, spanyolok, törökök, arabok negyedei). A volt gyarmatokról, Indiából, Pakisztánból, Afrikából, a nyugat-indiai szigetektől, Indonéziából, Suriname-ból is nagy számban vándoroltak be a korábbi gyarmattartó országokba, Nagy-Britanniába, Franciaországba, Hollandiába,

⁸ Joó 1983.

⁹ Az idevágó dokumentumokat közli Girasoli 1995.

Portugáliába. Az Európai Unió országai jelentős mértékben multietnikussá és multikulturálissá váltak. A megváltozott kommunikációs formák lehetővé tették, hogy egymástól távolra került etnikus csoportok intenzív kapcsolatokat ápoljanak egymással, azaz veszített jelentőségéből az etnikumok helyhez kötöttsége. A más kultúrát hordozó, idegennek tekintettek ellen pedig több országban – Németországban, Franciaországban – szélsőséges mozgalmak születtek különösen a gazdasági visszaesés időszakában, a 80-as évek második felétől kezdve, s megerősödtek a „nemzeti” jelzöt viselő, illetve az „idegenek” térhódítása ellen agitáló pártok.

Az említett eseményekkel párhuzamosan, az 1970-es évek közepétől kezdve egyre növekvő érdeklődés tapasztalható az etnikumok egymás mellett élése és konfliktusai iránt nem csupán Európában, hanem világszerte. Új folyóiratok sora jelent meg, amelyek a rassz vagy az etnikum szót hordozzák címükben.¹⁰ Kutatási tárgyá vált az etnicitás, a valamely etnikumhoz tartozás tudatának és érzületének, megjelenítésének, társadalmi következményeinek a vizsgálata. Az ilyen kiadványok többsége a népek és kultúrák közötti megértés elérésének jegyében íródott, a szerzők kulturális antropológusok, etnológusok köréből rekrutálódtak. Újjáéledt és a korábbinál elmélyültebbé vált a cigányközösségek kutatása Nyugat-Európa több államában – ezek eredményeiből egyre többet olvashatunk magyarul is Prónay Csaba jóvoltából.¹¹

Az „etnikus revival”¹² korszakában terjedelmes áttekintések születtek Európa nemzeti és etnikus tagoltságáról. Közöttük a legvaskosabb *L'Europe et ses populations* címen, 828 oldalon az akkor Európai Közösségnek nevezett Unió támogatásával jelent meg 1978-ban. 258 terjedelmesebb címszót tartalmaz, közöttük olyan is található, mint a *Budapestiek*, s még nagyobb számban akadnak etnikai csoportok, regionális-lokális csoportok, amelyek csak megemlítésre kerülnek. Feltűnő azonban a műben a területi egységek kiemelése a nyelvi-etnikai közösségek helyett. Így olvashatunk például a négy oldalas *Langedociens* címszóban (407–410) Langedoc lakóiról, akikről megtudjuk, hogy a szélesebb körű Occitans csoport részei. Az utóbbi címszót azonban hiába keressük, jöllehet az okszitánoké az egyik legfontosabb kisebbségi mozgalom Franciaországban, 1959-ben az Okszitán Nacionalista Párt az anyaországtól való elszakadást követelte, s létezik egy Okszitán Tanulmányok Intézete (Institut d'Études Occitanes) is.¹³

Meglepő módon megnőtt a nemzet iránti érdeklődés angol nyelvterületen a korábbi évekéhez képest. Monográfiák sora született 1975 és 1985 között az amerikai és a brit szociálintropológiában és kulturális antropológiában, amelyek azzal a szándékkal íródtak, hogy elősegítsék a nemzet és a nacionalizmus jelenség kialakulása társadalmi-kulturális kontextusának és szerepének megértését.¹⁴

¹⁰ Töbök között *Ethnic and Racial Studies* (1978–) és *Ethnies* (1979–), hogy csak két kiemelkedő folyóiratra hívjam fel a figyelmet.

¹¹ *Piasere* 1997, *Prónay* 2000.

¹² *Smith* 1981.

¹³ *Karsai* 1983: 88.

¹⁴ *Anderson* és *Smith* hivatkozott művein kívül *Gellner* 1983.

Fokozott figyelmet kapott a tárgyi-szellemi tradíciók, a francia terminológiában a nemzeti kulturális örökségként fordítható *patrimoins* szerepe a mai életben és annak őrzése.

A világszerte ugyanazokat a fogyasztási javakat kínáló nagy termelők, multinacionális cégek táplálkozástól a zenefelvételig terjedő kulturálisan egységesítő hatásának mintegy ellensúlyozására egyre nőtt a kis különbségek jelentősége. A rafinált francia ízlés és étrend szerinti étkezés, a jól szabott olasz ruha és cipő, a stílusos nagyvonalú életvitel mintegy másodlagos nemzeti jelleggé vált a gazdagodó nyugat-európai társadalmakban. A jelenre találó az „életforma nacionalizmus” kifejezés, amelyet Lengyel László közvetített a magyar politológiai irodalomba a magyarok és szocialista szomszédai közötti viszony jellemzésére a Kádár-korszakban.¹⁵

Az említett példák, még a szomorúak is, mind amellett szólnak, hogy sokszínű maradt az Európai Unió világa. Nem tűntek el azok az elemek az életből, amelyek a nemzeti-etnikai különbözőségeire emlékeztettek,

A harmadik pontra térve: vajon milyen tényezők azok, amelyek etnikai különállásból fakadó érzületeket politikai relevanciával bíró mozgalmakká, netán nemzeti mozgalmakká erősíthetnek fel? Olyan kérdés ez, amelynek elméleti vizsgálata gyakorlati jelentőséggel bír már csak az említett elszakadási törekvések megértése szempontjából is. A probléma átgondolására érdemes felidézni Peter Alexis Gourevitch francia szociológus eszmefuttatását, aki a „periferikus nacionalizmusok” lehetőségeit mérlegelte európai és kanadai példák alapján.¹⁶

Abból indult ki, hogy az etnicitás érzülete nacionalizmusba átváltásának, tehát az etnikus tudat nemzeti tudattá válásának eshetőségei eltérőek a különböző országokban attól függően, hogy a politikai központ és a dinamikus gazdasági tevékenység ugyanabban a régióban található vagy különbözőben, s társul-e etnikus eltérés a politikai és gazdasági központok szétválásához. Úgy látta, hogy ahol a politikai és gazdasági központ egybeesik, ott az etnikailag eltérő régiók is elfogadják az adott helyzetet, és csak gyenge nacionalizmus képzelhető el, mint Franciaországban. Ha a politikai és a gazdasági központok területileg elválnak és etnikailag eltérő régiókba esnek, ott nagy a valószínűsége az erőteljes, politikailag hangsúlyos nacionalizmus kialakulásának, mint Spanyolországban vagy Jugoszláviában, de ez a helyzet alakult ki megítélése szerint az 1945 utáni Nagy-Britanniában is. Másfelől az etnikus potenciál erősödésével egyre kisebb gazdasági feszültség is gyűanyagot szolgáltat a nacionalizmushoz. Ha pedig nincs etnikus potenciál a politikai és gazdasági központok elválásának hátterében, ott nem számolhatunk nacionalizmussal, de előállhat a regionális politikai érdekek ütközése.

Különösen figyelmet érdemel az elit viselkedése. Úgy véli, hogy az erősen központosított társadalmakban az elit a központ felé áramlik, mint Franciaországban és Itáliában, ahol a déli „jó” családok gyermekei is a központban igyekeznek szerencséjüket megtalálni, míg a központ gyengülése, a politika és a gazdaság centrumának területi elválása esetén az elit is megoszlik a központot keresőkre és a helyben vezető szerepet vállalókra.

¹⁵ Lengyel 1996: 42–46.

¹⁶ Gourevitch 1979.

Jelentősége van továbbá annak is, hogy mennyire osztályalapú a pártpolitika az egyes országokban, ami önmagában véve is kifejezésre juttatja azt a tényt, hogy vajon az ipari központ uralja-e a nem iparosított vidéket. Ahol erősen osztályalapú a politika, mint Franciaországban vagy Itáliában, ott gyenge az etnikus kötődés szerepe – fordított esetben erős, bár ezt a szembeállítást árnyalja, hogy az etnikus különbségek többnyire együttjárnak a munkamegosztásban elfoglalt eltérő hellyel. Úgy látja, hogy ha a 20. században az etnikai csoport identitására való hivatkozás az osztályhatárokat áthágva szembekerült az osztályszolidaritással, rendszerint az előbbi aratot diadalt.

Kitérve végül az egyes társadalmak nemzetközi összefüggésrendjére, arra a következtetésre jut, hogy a nyitott nemzetközi gazdasági kapcsolathálóban lévők esetén, ahol a tőke és a munkaerő szabad mozgása, az alacsony vármok a jellemzők, általában csökken az állam, azaz a politikai központ szerepe, ami a perifériális nacionalizmusoknak kedvez. A zárt nemzetközi gazdasági rendszer esetén ugyanakkor a nagyobb gazdasági egységbe foglalás előnye háttérbe szorítja a nacionalista igényeket – s aligha kétséges, hogy az Európai Unió az előbbi feltételrendszerrel nyújtotta az elmúlt években.

A felsorolt tényezők mellett felveti még Gourevitch a kulturális központok elválásának szerepét is, ezzel azonban nem foglalkozott említett tanulmányában. Kétségtől eltekintve átgondolást érdemelne azonban ez a probléma, elsősorban a – bármilyen jellegű – függőség, illetve függetlenség szemszögéből.

Felhozott példái a dinamikus megközelítés fontosságát hangsúlyozzák, hiszen a központok szerepköre, az etnicitás érzületének erőssége időben változó. Minden bizonnyal nagy jelentősége van a foglalkozási szerkezet átalakulásának is, azaz a fizikai dolgozók számaránya csökkenésének, a nagy ipari termelőüzemek munkássága csökkenésének, és a szolgáltató tevékenységek térnyerésének, ami a munkaerő nagyobb mérvű széttagolásával jár. Nem feledkezhetünk meg a felsőfokú oktatásban részesülőké növekvő hányadáról sem. A jelenségek hosszabb távú nyomon követése az etnicitás jelentőségének erőteljes változását tárhatja fel. Gourevitch szerint például Belgiumban 1914 előtt csekély volt az etnicitás jelentősége, és nem váltak el a politikai és gazdasági központok, ám 1914 után mindez megváltozott.

A belga példát azért is érdemes megemlítenünk, mert erre az országra vonatkozóan viszonylag intenzív magyar kutatás regisztrálható. Született alapos történelmi elemzés, Karsai László munkája,¹⁷ és egy kulturális antropológiai szakdolgozat, amelyet Angyal Mónika írt és védett meg ebben az évben (Euro-identitás Belgiumban). Karsai bőven dokumentálja a flamand-vallón szembenállás tényeit már a múlt század közepétől kezdve, a karöltve kivívott belga önállóságot követően, valamint felerősödésüket az 1960–70-es években. A helyzete megváltoztatására törekvő fél az egész időszakban a flamand volt, amely számszerűen mindig meghaladta a vallont, ám szegényebb volt. Anyagi helyzetüket tekintve a flamandok az 1950-es évekre érték be a vallonokat, s a gazdagodással együtt nőtt autonómiára törekvésük.

Angyal Mónika dolgozata arról vall, hogy az egyik konfliktusterületen, Kelet-Belgiumban éppúgy, mint Brüsszelben, többes identitásról van szó, s

¹⁷ Karsai 1986.

szituációtól függően vállalható a belgaság is. Maga Brüsszel azonban külön világ, és azon belül még elkülönül az euro-bürokraták csoportja is, ami a korábbi etnikai–kulturális tagolódást újabb osztatokkal gyarapítja.

Az etnikus és nemzeti kötődések tehát változhatnak a körülmények módosulásával, és nem csupán Kelet-Európában található kritikus területek. A példa, mindenestre, nem a nemzeti–etnikai érzelmek gyengülését támasztja alá.

Az uniós bürokraták társadalma valamiféle európai identitást képvisel Brüsszelben, amely láthatólag egy viszonylag kis professzionális csoport tudata, nem gyökerezik semmiféle előzetes kulturális táptalajban, s aligha vetíthető ki átfogóbb európai identitásként. Annak megteremtéséhez hozzájárulhatnak a terjedő jelképek, a mind több csillagot hordozó kék lobogó és a hasonló felségjel az autókon. Megfigyelésem szerint azonban ez is lehet éppen a nemzeti kötődés kifejezője, erre utalhat például az EU-felsőjel széles körű elterjedtsége a katalán autókon, mintegy a Spanyolországhoz tartozás mellett a különállás demonstrációjaként.

Végül fel kell tennünk azt a kérdést, hogy milyen hatással van a globalizáció a nemzeti kötődés jellegére, végtére a globalizáció az Európai Uniót is áthatja, sőt az itt honos cégek és kulturális központok kisugárzása révén annak maga is elősegítője.

Ennek az igen összetett kérdésnek minden vonatkozására nem térve ki, arra szeretném felhívni a figyelmet, hogy a világ egységesebbé válása már több mint ötszáz éve tartó folyamat, s nagyjából párhuzamosnak mondható éppen a nemzeti társadalmi szerveződés kibontakozásával, eluralkodásával a világ fejlett országaiban. Feltételezhető, hogy jó ideig egymást kölcsönösen erősítő folyamatok voltak, ám a második világháború fölöttébb globális jelensége a nemzeteken túlmutató szerveződési formákra ösztönzött a gyakorlatban, a teoretikusokat pedig arra készítette, hogy a nemzetben egy már túlhaladott képződményt lássanak, amelynek elhalásával érdemes számolni.¹⁸ A tények azonban nem igazolták a feltevést. S kérdés, hogy miért nem.

Érdekes visszapillantánunk Dumont elgondolására a nemzet kettős természetéről, hogy tudniillik az nem csupán egyének csoportja, hanem egyúttal azok kollektív vetülete is. Az Európai Unió létrejöttét elsősorban gazdasági és társadalmpolitikai megfontolások diktálták. Létrehívói tisztában voltak azzal, hogy az egyes európai gazdaságok nem versenyképesek az Egyesült Államokkal és a felfutó Japánnal szemben. A tőke, a munkaerő és az eszmék szabad áramlása révén vélték megtalálni az ellenszert egy megnövelt, több államra kiterjedő térben, azaz az egyéneknek új társulási lehetőségeket kínálva, de a megelőző társadalmi szerveződési formákat nem számolva fel, a kollektív vetületre pedig viszonylag csekély figyelmet fordítva.

A kollektív vetület pedig az erkölcsi kötelek és az értékek tartománya, amely nélkül emberi társadalom nem létezhet. A nemzetet megelőzően az etnikus tudat és – Anderson megítélése szerint – a vallások nyújtották ezt a közösségteremtő erőt, ezeket váltotta fel a nemzet tudata, mint egy egész világnézet.¹⁹ A második világháborút követő erkölcsi megtisztulás igénye

¹⁸ Smith 1994: 722. Balogh 1998: 76.

¹⁹ Anderson 1983: 12–46.

széles körben elfogadottá tette a minden ember egyenlő értékű gondolatát, ami hozzájárult a nemzeti-etnikai határok átjárhatóságához, de nem pótolható egy egész etikai–kulturális építményt, amit a nemzeti kultúra jelent, s aminek sokfélesége a változatos európai tudományos–kulturális teljesítmények, a kreativitás záloga, ám nem okvetlenül a gazdasági hatékonyságé.

Láthatólag valamelyest változóban van a helyzet. Az utóbbi évek lépései az egységesebb Európa felé mintha azt a felismerést tükröznék, hogy napi-rendre került valamiféle a nemzet fölötti, azzal nem okvetlenül versengő európai identitástudat kialakításának igénye. Mai keresését, állapítja meg Felipe Fernández-Arnesto, „akadályozza, hogy nehéz megmondani, miben is áll ez az identitás, és nehéz felismerni, mikor talál rá az ember.”²⁰ A felső-oktatási intézmények közötti kapcsolatok bővülő hálózata, a diákcserék megszorodása a különböző programok keretében (Tempus, Socrates/Erasmus) hozzájárulhat egy olyasfajta „szellemi” Európa kialakításához, amelynek eszményét a humanizmus és felvilágosodás szolgáltatja,²¹ jóllehet jóval kevesebb embert érintett a maga idejében.

Az együttműködés újabb, nem gazdasági és politikai köreinek és szintjeinek létrejötté, az identitások különböző válfajainak egymás mellé és fölé épülése azonban eddig nem vetítette elénk az igazodásnak olyan megfogható mintáját, amely kiiktatta volna a nemzethez tartozás mint rendező elv érvényességét tömegméretekben. Nem utolsósorban azért, mert „a szimbolikus-kulturális határok és a jogi-politikai határok viszonya szövevényesebb, mint első pillantásra” vélénk.²²

IRODALOM:

- Anderson, Benedict*: Imagined Communities. London, Verso, 1991.
Balogh András: Integráció és nemzeti érdek. Budapest, Kossuth Kiadó, 1998.
Bretter Zoltán–Deák Ágnes (szerk.): A nacionalizmus. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1995.
Dumont, Louis: Tanulmányok az individualizmusról. Pécs, Tanulmány Kiadó, 1998.
Fernández-Arnesto, Felipe (szerk.): Európa népei. Corvina, Budapest, 1995.
Gellner, Ernest: Nations and Nationalism. Oxford, Blackwell, 1983.
Girasoli, Nicola: A nemzeti kisebbségek fogalmáról. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1995.
Gourevitch, Peter Alexis: The reemergence of „peripheral nationalism”: some comparative speculations on the spatial distribution of political leadership and economic growth. Comparative Studies in Society and History 21, 1979, 303–322.
Hannerz, Ulf: The withering away of the nation? An afterword. Ethnos, 15, 1993, 377–391.
Hunfalvy János: Az emberfajta, nemzet és nemzetiség fogalmairól. Földrajzi Közlemények 10, 1882, 1–13.
Hunfalvy Pál: Magyarország ethnographiája. Budapest, 1876.
Jóó Rudolf: A nyugat-európai kisebbségek sajátosságai és típusai. Budapest, Akadémiai Kiadó, 1983.
Karsai László: A nemzetiségi kérdés Franciaországban. Budapest, Kossuth Kiadó, 1983.
Karsai László: Flamandok és vallonok. Budapest, Kossuth Kiadó, 1986
Lengyel László: A rendszerváltó elit tündöklése és bukása. Budapest, Helikon, 1996.

²⁰ *Fernández-Arnesto* 1995: 10.

²¹ *Tibi* 2000: 21.

²² *Thomassen* 1996: 46. Továbbá *Hannerz* 1993: 386, *Balogh* 1998: 88.

- Miroglío, Abel-Yvonne-Delphée Miroglío* (szerk.): *L'Europe et ses populations*. La Haye 1978.
- Pisere, Leonardo*: A ciganológusok szerelmei. Szerk. *Prónai Csaba*. Budapest, ELTE BTK Kulturális Antropológia Szakcsoport. Kulturális Antropológiai Cigánytanulmányok 2. 1997.
- Prónai Csaba* (szerk.): *Cigányok Európában 1. Nyugat-Európa*. Budapest, Új Mandátum Kiadó, 2000.
- Renan, Ernest*: Mi a nemzet? In: *Bretter-Deák* 1995, 171–187.
- Smith, Anthony D.*: *The Ethnic Revival in the Modern World*. Cambridge, Cambridge University Press, 1981.
- Smith, Anthony D.*: *The Ethnic Origin of the Nations*. Oxford, Blackwell, 1986.
- Smith, Anthony D.*: The politics of culture: ethnicity and nationalism. In: *Compendium Encyclopedia of Anthropology*. Szerk. *Tim Ingold*. London, Routledge, 1994, 706-733.
- Smith, Anthony D.* 1995: A nacionalizmus. In: *Bretter-Deák* 1995: 9–24.
- Szűcs Jenő*: *Nemzet és történelem*. Budapest, Gondolat Kiadó, 1984.
- Thomassen, Bjørn*: Border studies in Europe: Symbolic and political boundaries, anthropological perspectives. *Europæa* II, 1996, 37-48.
- Tibi, Bassam*: *Europa ohne Identität?* München, Siedler, 2000.
- Weinberg, Daniela*: Swiss society and part-society: organizing cultural pluralism. In *Beyond the community: Social Process in Europe*. Szerk. *Jeremy Boissevain és John Friedl*. The Hague, European-Mediterranean Study Group of the University of Amsterdam–Ministerie van Onderwijs en Wetenschappen, 1975, 91–107.